

Inventariografi og andre nyere tilgange til leksikografi

Farø, Ken Joensen

Publication date:
2016

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J. (2016). *Inventariografi og andre nyere tilgange til leksikografi.*

Inventariografi og andre nyere tilgange til leksikografi

Ken Farø

This article presents an analysis of four recent approaches to lexicography, whose common denominator is *method radicalism*, namely (1) The Corpus Method, (2) The Function Doctrine, (3) User-driven lexicography, and (4) Inventoriography. An inventoriographic approach to list-oriented language description, where language lexicography represents a significant, but not sufficient pillar, hails the slogan "Back to language", i.e. a type of lexicography that to a larger extent than the existing focuses on the description of individual linguistic categories and their complete inventory. A few examples of inventories are the prepositions, text genres, names, book titles, phonemes, templates, discourses etc. – in other words: a great task. It is an intrinsic part of Inventoriography to avoid artificial boundaries between lexicography, encyclopediography and grammaticography.

1. Indledning

Hvorfor kan man ikke

- kombinere en semasiologisk ordbog med et systematisk register?
- søge direkte på forskellige delinventarer i elektroniske ordbøger?
- kombinere en grammatik med en ordbog og et leksikon?
- udvide hhv. leksiko-, grammatiko-¹ og encyklopædiografiens² genstands-områder?
- beskrive grammatiske elementer lige så systematisk og tilgangsvenligt som leksikalske og encyklopædiske?

Svar: Det kan man også, men det er ikke gængs praksis. Vi skal i det følgende se eksempler på, hvordan det kan gøres, og hvad det indebærer.

¹ = grammatikskrivningen.

² = leksikonskrivningen.

Dette bidrag er samtidig en analyse af fire relativt aktuelle tilgange til leksikografi, hvis fællesnævner er metoderadikalisme³ (jf. Farø 2006), nemlig (1) Korpusmetoden (Asmussen 2004), (2) Funktionslæren (Tarp 2009), (3) Den brugerefterspørgselsstyrede leksikografi (BEBL), og (4) Inventario-grafien (Farø 2013). Det er den sidste tilgang, bidraget selv hviler på.

2. Korpusmetoden

Korpuslingvistik er efterhånden en velkendt og velafprøvet metode til at opbygge opslagsværker ud fra. Eksempler på i høj⁴ grad korpusbaserede publikationer er bl.a. MacMillan English Dictionary (2013, = MED) og Den Danske Ordbog (2003-05, = DDO). I en korpuslingvistisk ordbog af moderne tilsnit bestemmer korpusindretningen + den valgte filtreringsgrad den konkrete udvælgelse af opslagsmateriale. Med korpusmetoden opnår man en bedre og også mere relevant dækning af ordforrådet. Man får desuden en langt større præcision i sprogbeskrivelsen, fordi computere er i stand til at opfange det, som ikke er særlig påfaldende for den menneskelige hjerne. Mennesker er relativt dårlige til eksplicit at analysere det almindelige og hyppige (se også Farø 2015a). Man opnår herudover mere dybde i analysen, herunder fx valensbeskrivelse, kollokationsanalyse, fraseologi (jf. Farø 2015b og *LexicoNordica* bind 16) og en meget differentieret semantisk inddeling. Endelig giver metoden mere (intenderet) ensartethed i artikelopbygningen, fordi skriveprocessen er nemmere at overvåge elektronisk end manuelt. Det er bl.a. takket være korpusmetoden, at den nyere danske interjektion *okay* bliver beskrevet med 4-5 betydningsnuancer i DDO, en funktionel differentiering de færreste sprogbrugere er bevidste om.

Det er i den monolingvale leksikografi, vi finder korpustilgangen, ikke i den bilingvale. Det er ikke overraskende, men det er på den anden side heller

³ Hermed mener jeg en konsekvent tilrettelæggelse af opslagsgenstanden ud fra én metode.

⁴ I hvert fald DDO er ikke 100 % korpusbaseret; og det er helt bevidst. Selv om nogle vil finde konceptionen ærgerligt mudret, blev det sent i processen besluttet, at ordbogens nytteværdi ikke skulle mindskes af korpussets eventuelle tilfældige mangler. I det omfang redaktørerne efterfølgende konstaterede åbenlyse lakuner i ordbogen, blev de udbedret af hensyn til brugerne. Det videnskabelige eksperiment blev på dette punkt prioriteret lavere end bogens praktiske værdi for brugerne.

ingen naturlov, at tosprogsordbøger i højere grad er ikke-empirisk baserede. Det er et oplagt fremtidsmål at producere bilingvale ordbøger, der ikke bare er korpusbaserede og dermed langt mere pålidelige og præcise end nu, men som også indeholder oplysninger om fx frekvensforhold, evt. tidligere misforståelser (leksikografisk historik), ækvivalensproblemer (pragmatisk, tekstvidenskabeligt, stilistisk, sociolingvistisk, diakront m.m.). Pladsen behøver man ikke bekymre sig så meget om, for det er naturligvis inden for rammerne af e-leksikografi, vi taler. Og her handler det ikke om plads som sådan, men om hvad der skal stå i for- eller baggrunden.

I *Gyldendals Røde Ordbøger tysk-dansk* (netversion) får man under opslaget *Sie* meget ukompliceret det danske høflighedspronomen *De* som ækvivalentforslag. En grundig korpusundersøgelse afdækker imidlertid et andet forhold: 1. *Sie* er relativt langt hyppigere end *De*; 2. Det danske *du* er omvendt relativt meget hyppigere end det tyske *du*. Hvorfor? Fordi det tyske *Sie* er den umarkerede form, mens det danske *du* i sit system er umarkeret.

Korpusanalysen vil desuden kunne afdække, hvordan de 2 x 2 pronomener anvendes hver især og dermed kunne vejlede brugeren pragmatisk bedre, end det er tilfældet nu. Fx kunne man forestille sig flg. tekst i en dansk-tysk ordbog:

du:

1. (ved ukendt tiltalt voksen, i professionelle og offentlige situationer samt ved aldersforskel): *Sie*
2. (privat, familiært, blandt venner og yngre jævnaldrende): *du*.

3. Funktionslæren

En anden nyere tilgang til leksikografi er den især århusiansk funderede Funktionsleksikografi, som udviklede sig stærkt i 90'erne og 00'erne. Bag paradigmet står først og fremmest forskerne Bergenholtz, Tarp, Leroyer og Nielsen, der både har leveret en lang række teoretiserende, ofte stærkt kritiske og præsriptive diskussionsbidrag, samtidig med at gruppen selv, med forskellige samarbejdspartnere, har udviklet en hel del, ikke mindst faglige ordbøger.

Alle leksikografiske valg afhænger ifølge denne skole af, hvilke leksikografiske funktioner ordbogsværktøjet⁵ (!) skal løse for brugeren, hvem denne er, og i hvilke(n) brugssituation(e)r han/hun befinder sig. Ligesom korpus-tilgangen satte fokus på empirien og den optimerede analyse af den, har Funktionslæren tilført faget en lang række nye perspektiver på selve ordbogen og forholdet mellem brugerens behov og ordbogens indretning.

Funktionslæren svarer lidt til, hvad Vandermeer med sin skoposteori forlangte af oversættelsen: Hele arbejdet med ordbogens indsamling og indretning er i lige linje et produkt af, hvad den overordnet set skal løse af behov og for hvem. Uden denne (grundige) indledende status giver hele projektet ingen mening ifølge Århus-skolen. Og alle inventarrelaterede spørgsmål er ligeledes en relation af de leksikografiske funktioner.

Det er som nævnt en væsentlig pointe, men i praksis har den vist sig at være lidt for sejrssikker på en måde, der i en række tilfælde har ført til, at selve den sproglige materie ikke altid har været behandlet optimalt, fordi fokus synes at have været på metaleksikografi og i mindre grad på det sproglige inventar og deskriptiv metode (se fx Farø 2005).

4. Brugerefterspørgselsbaseret leksikografi (BEBL)

I de senere år har der de facto udviklet sig en leksikografisk tilgang, som udmærker sig ved at være særdeles arbejdsintensiv og, i hvert fald på kort sigt, økonomisk rationel. Dens kerneide er, at ordbogens indhold skal være defineret af den efterspørgsel, brugerens søgeadfærd afslører i form af spor i den tilhørende logfil, som er knyttet til søgefunktionerne på den hjemmeside, der *hoster* ordbogen.

Den brugerefterspørgselsorienterede tilgang er ikke egentlig teori- eller metodeorienteret. Den er først og fremmest økonomisk motiveret ud fra devisen: "This is what you want, this is what you get!". Tilgangen forsøger primært at opfylde den enkelte kundes efterspørgsel, enten eksplicit (direkte via brugerens forespørgsler) eller implicit (indirekte ud fra søgeadfærden).

Den økonomisk orienterede tilgang til genstanden medfører et lavt ambitionsniveau med hensyn til research, sprogbeskrivelse, fuldstændighed og

⁵ Ordbøger er ifølge Funktionslæren *altid* værktøjer, og ikke andet. Dette synspunkt deler den foreliggende tilgang ikke fuldstændigt (se nedenfor).

systematik. Derfor erstatter BEBL ikke en videnskabelig deskriptiv leksikografi ideelt set, men måske desværre nok i praksis.

Den afgørende forskel er vægtningen mellem systematisk og punktuelt redigering. BEBL står for punktuelt opbygning og redigering.

I Danmark er dette felt frem for alt domineret af Ordbogen.com og Gyldendals online-ordbøger, men det fylder også en del i andre internetordbøger.

Den brugeradfærdsstyrede leksikografi leverer pr. efterspørgsel. Det fører til øget heterogenitet og asymmetri i beskrivelsen af ordbogsmaterialet, noget der ikke spiller nogen vigtig rolle for selvsamme tilgang. For den stiller heller ikke andet i udsigt end at forsøge at give svar på den enkelte brugers spørgsmål. Hvorvidt den gør det tilfredsstillende eller snarere: om kvaliteten af de produkter, der baseres på baggrund af eksterne brugeres søgninger foretaget i denne type opslagsværker, er acceptabel, kan ikke afgøres her.

Fra min erfaring på et kommercielt⁶ forlag ved jeg, at den BEBL i nogle tilfælde fører til meget specifikke, lokale og faglige lemmata, fordi fokus ikke længere er på den overordnede ordbog, strukturer, ja på leksikografi, men snarere på at imødekomme den singulære kundes aktuelle efterspørgsel. I virkeligheden er dette ikke kun en potentiel risiko for den moderne kommercielle leksikografi, men mere generelt for meget brugernære og brugerkommunikerende ordbøger.

5. Grammatikografi, leksikografi og encyklopædiografi

Mens leksikografien i hvert fald siden 1980'erne (jf. bl.a. Hausmann et al. 1989-91) har befundet sig i en voldsom udvikling, både teoretisk, metodisk og teknologisk, har der i grammatikskrivningen været mere konceptuel stilstand. Man kan sige, at der generelt hersker et lavt metagrammatikografisk teoriniveau. Formidlingsrammerne er ikke i fokus her. Modsat forventningen er mange grammatikker præget af meget brødtekst snarere end en tilgangsvenlig struktur (eksempler på dette er fx Eisenberg 2006 og Lauridsen & Poulsen 1995). Her kunne grammatikografien godt lære af leksikografien, der er formidlingsmæssigt mere selvrefleksiv og dynamisk.

⁶ Brugt i ordets helt neutrale betydning.

De tre angiveligt distinkte områder grammatik, ordforråd og encyklopædi er i praksis ofte konkret forbundne i bl.a. tekster, indlæringsammenhæng og oversættelse. Ved både skriftlig og mundtlig reception af løbende tekst forekommer grammatiske, leksikalske, encyklopædiske udfordringer m.v. ind imellem hinanden. En bruger er derfor ikke altid hjulpet med en rent leksikalisk opslagsressource. Løsningen på disse problemer ligger for mig at se i den tilgang, jeg nu vil behandle.

6. Inventariografi

Med konceptet *inventariografi* etableres den overbygning, som både grammatikografien og leksikografien logisk mangler. En inventariografisk tilgang til opslags- og oversigtsorienteret sprogbeskrivelse, hvoraf (sprog)leksikografien udgør en væsentlig, men ikke uantastelig søjle, hylder slagordet ”Tilbage til sproget!”.

Hermed mener jeg en leksikografi, der i højere grad end den eksisterende fokuserer på beskrivelse af de enkelte sproglige kategorier og deres inventar. Fx præpositionerne, tekstgenrerne, navnene, de bevingede ord, bogtitlerne, fonemerne, skabelonerne, diskurserne, matematikkens sprog⁷ (jf. Jagers 2009) osv., alt sammen under hensyntagen til deres respektive underopdeling. Gerne med hjælp fra korpuslingvistikken og Funktionslærens refleksionsapparat, mens Efterspørgselsprincippet overlades til de kommercielle redaktioner, hvor det giver god mening, og på ingen måde behøver at komme i klammeri med Inventariografien. Men netop med dette slagord står Inventariografien principielt i modsætning til både Funktionslæren og Efterspørgselsprincippet, mens den er lidt mere, men ikke fuldstændigt kompatibel med korpusmetoden.

Inventariografien forfægter den systematiske sprogbeskrivelse, hvormed den tilsyneladende er traditionalistisk. Intet kunne imidlertid være mere forkert: Inventariografien lægger nemlig særlig vægt på at undgå oprettholdelse af kunstige grænser mellem leksikografi og grammatikografi –

⁷ Artiklen taler om ”Matematikens ord”, men et fagligt domæne omfatter typisk også særlige konstruktioner, orddannelseselementer, fraser og tekstgenrer, hvilket en inventariografisk tilgang ville tage højde for.

hvormed vi i øvrigt slet ikke har udtømt det sproginventariografiske beskrivelsespotentiale.

Inventariografien er en metadisciplin for al relativt ensartet systematisk, overbliksskabende og tilgangsorienteret sprogbeskrivelse. Det vil sige, den er tænkt som moderdisciplin for både leksikografi, grammatikografi og encyklopædiografi. Men samtidig er den et samlebækket for de sproglige inventarer, der typisk *ikke* omfattes af et af disse tre områder, nemlig fx navne af enhver slags, tekstgenrer, talehandlinger, bevingede ord, etc. Det vil sige alle former for *-grafier*.

Hvor Funktionslæren kun anerkender ordbøger (og vel også grammatikker og leksika), der er udarbejdet med bestemte brugsfunktioner for øje, rummer en inventariografisk tilgang mulighed for sprogkompilation og -deskription alene for *dokumentationens* skyld.

6.1. Typer af inventarer

Med termen "inventar" mener jeg både sprogets samlede mængde tegnklasser OG de enkelte klassers inventarer. Fx modalverber, toponymer, interjektioner, fleksiver og tekstgenrer. De specifikke inventarer kan inddeles ud fra den klassiske skelnen mellem hhv. lukkede (fx præpositioner, artikler, fleksiver, fonemer, affikser, ordsprog) og åbne (fx ord, fraser, navne, titler, konstruktioner, skabeloner, tekstgenrer).

Inventarisering kan finde sted på adskillige måder: Man kan nøjes med kompilationen og systematiseringen, fx i en database, som så kan danne grundlaget for undersøgelser. Eller man kan anvende materialet som kernen i en publikation, en opslagsressource.

Nedenfor ses en oversigt over væsentlige respektive træk ved de 4 tilgange til systematisk, liste- og kategoriorienteret sprogbeskrivelse:

	Korpus- leksikografi	Funktions- leksikografi	Bruger- efterspørgsels- leksikografi	Inventariografi
Vigtigste kompilationskriterium	sprogbrugsfrekvens	bruger- og brugsrelevans (abstrakt)	brugernes direkte forespørgsler, analyse af brugeradfærd	alle typer sproglige inventarer, fuldstændighed, dokumentation
Styrker	beskrivelsespræcision, autenticitet	stærk generel brugerrelevans	stærk individuel brugerrelevans	helhedsorientering, linkning
Svagheder	vilkårlige medtagelseskriterier	sproget i sig selv relativt uinteressant	sprogbeskrivelse uden selvstændig værdi	langtidsprojekt, kun egnet til e-publicering

7. Ideel arbejdsdeling mellem de fire tilgange

Som det allerede vil være fremgået, er de fire nyere tilgange til listeorienteret sprogbeskrivelse ikke nødvendigvis komplementære: Man kan i stedet for at anskue dem som absolutte principper betragte dem som metoder, der supplerer hinanden, fx på følgende måde:

1. Opslagsressourcer udtænkes grundlæggende funktionsadækvat og inventariografisk.
2. Grammatiske og leksikalske elementer beskrives i sammenhæng og linkes til hinanden.
3. Korпустeknologi og -metode anvendes som datagenerator i samspil med Funktionslæren, suppleret med inventariografiske tjek.
4. Bevidsthed om mangler opnået via Brugerefterspørgselsmetoden anvendes som supplement til den redaktionelle vedligeholdelse af ressourcen.

8. Sammenfatning

Vi mangler et begreb og også en konkret disciplin, der forener ikke bare leksikografi og grammatikografi, men også alt det i sproget, der typisk ikke

behandles af ordbøger og grammatikker. *Inventar* og *inventariografi* er præcise og dækkende termer til formålet, mens *ordbog* og *leksikografi* begge i mange tilfælde ligger langt fra det, de faktisk indeholder. Betegnelsen *leksikografi* spærrer i nogle tilfælde for indsigten, at det i en bestemt sammenhæng måske ikke "bare" er en ordliste, der er brug for, fx når det gælder om at afdække en bestemt forfatters eller et bestemt domænes sprogbrug. Med den meget bredere disciplin *inventariografi* kunne vi fx i dette forum begynde at hjælpe grammatikerne med at lave lettilgængelige, overskuelige, og søgbare grammatikker i stedet for de ofte meget fortællende og svært navigerbare grammatikker, vi stadig ser. Grammatikker udgives i højere grad end ordbøger på tryk, men det skyldes snarere, at forfatterne primært er interesserede i grammatik og tilsyneladende ikke i samme grad i formidlingen og indlæringen af den. Vi har brug for gode inventariseringer af både modersmål og fremmedsprog til brug for bl.a. didaktiske, receptive, oversættelsesmæssige og dokumentariske formål, herunder sproghistoriske.

Sprogene skal med tiden inventariseres, også interlingvalt. Det er den ultimative beskrivelsesopgave set fra et lingvistisk synspunkt. At den er omfattende (jf. Lorentzen 2015: 16), skal ikke afholde os fra at tage udfordringen op.

Litteratur

Ordbøger

DDO = Den Danske Ordbog. <www.ordnet.dk/ddo> (januar 2016).

DUW = Duden Universalwörterbuch (2015, App).

GRO = Gyldendals Røde Ordbøger (netversion). <legacy-ordbog.gyldendal.dk> (januar 2016).

MED (2013) = MacMillan English Dictionary. London: MacMillan Education Limited.

Ordbogen.com. <www.ordbogen.com> (januar 2016).

Anden litteratur

- Asmussen, Jørg (2004): Korpus 2000 – til hvilken nytte? Muligheder og grænser for empiriske sprogundersøgelser. I: Duncker, D. (red.): *Studier i Nordisk 2002-2003*. København: Selskab for Nordisk Filologi, 17-19.
- Eisenberg, Peter (2006): *Grundriss der deutschen Grammatik: Das Wort*. Stuttgart: Metzler.
- Farø, Ken (2006): Leksikografisk radikalisme? 10 forslag til den bilingvale leksikografi. I: Lorentzen, H. & L. Trap Jensen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 8. København: Nordisk Forening for leksikografi, 85-96.
- Farø, Ken (2013): Inventariografi – al leksikografis og grammatikografis mo(r)der? I: *LexicoNordica* 20, 35-55.
- Farø, Ken (2015a): Gak til korpus og bliv viis: om korpora, sprognormer og tysk. I: Duncker, Dorthe, Ole Ravnholt & Eva Skafte Jensen (red.): *Rette ord – Festskrift til Sabine Kirchmeier-Andersen i anledning af 60-årsdagen*. Dansk Sprognævns skrifter 46. København: Dansk Sprognævn, 109-123.
- Farø, Ken (2015b): Feste Wortgruppen/Phraseologie II: Phraseme. I: Haß, U. & P. Storzjohann (eds.): *Handbuch Wort und Wortschatz*. Handbücher Sprachwissen, vol. 3. Berlin/Boston: De Gruyter, 226-247.
- Farø, Ken & Henrik Lorentzen (2009): De oversete og mishandlede ordforbindelser. I: *LexicoNordica* 16, 75-101.
- Hausmann, Franz Josef, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (Hrsg.) (1990): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* 2. Berlin/New York: De Gruyter, 2037-2049.
- Jagers, Peter (2009): Matematikens ord. I: *LexicoNordica* 16, 315-318.
- Lauridsen, Ole & Sven-Olaf Poulsen (1995): *Tysk Grammatik*. København: Munksgaard.
- LexicoNordica* 16 (2009) (temanummer om fraseologi). Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Lorentzen, Henrik (2015): Da NFL kom til København. I: *Ledanyt* 60, 14-16.
- Tarp, Sven (2008): *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge, General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. Tübingen: Niemeyer.

Ken Farø
lektor, ph.d. i tysk sprog
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Københavns Universitet
Njalsgade 128
DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk